

Resultaten internationaal vergelijkend ICCS-onderzoek

Vlaamse scholieren worden toleranter voor etnische diversiteit

De Vlaamse jongeren hebben meer vertrouwen gekregen in de politiek, en ze hebben minder vooroordelen tegenover migranten. Dat zijn de belangrijkste conclusies van een grootschalig vergelijkend onderzoek dat vorig jaar werd uitgevoerd in 24 landen. In vergelijking met de vorige editie van dit onderzoek, in 2009, is er een duidelijke vooruitgang. Toch waarschuwen de onderzoekers dat Vlaanderen in veel gevallen wat achterop blijft hinken, onder meer door het gebrek aan een echte betrokken schoolgemeenschap. Ook de structurele ongelijkheid tussen leerlingen uit de A- en de B-stroom in het secundair onderwijs blijft een hardnekkig probleem.

In het voorjaar van 2016 nam Vlaanderen deel aan het internationale ICCS-onderzoek¹. Dat is een vergelijkend onderzoek naar burgerzin en burgerschapseducatie, dat werd uitgevoerd in 24 landen. Vlaanderen nam in 2009 reeds deel aan de vorige versie van het ICCS-onderzoek, zodat het mogelijk is de veranderingen sindsdien in kaart te brengen. Het ICCS-onderzoek gaat na hoe de jongeren van vandaag voorbereid worden op hun rol als burger in de samenleving van morgen. Meer bepaald gaat het over politieke kennis, de mate waarin jongeren zich politiek en maatschappelijk willen engageren, en de politieke attitudes van de leerlingen. Bovendien wordt nagegaan of de school wel voldoende mogelijkheden biedt voor burgerschapseducatie, en zelf als democratisch wordt ervaren.

Het onderzoek werd uitgevoerd door het Centrum voor Politicologie van de KU Leuven. In totaal namen 162 Vlaamse scholen deel aan ICCS-Vlaanderen, en er werden gegevens verzameld bij 2.931 leerlingen, 2.021 leerkrachten en 149 directieleden. De gegevens zijn representatief voor de populatie van leerlingen in het 2de jaar secundair onderwijs in Vlaanderen. De Vlaamse gegevens beantwoorden aan de strenge internationale kwaliteitscriteria, en worden dus mee opgenomen in de vergelijking met de 23 andere landen die aan ICCS hebben deelgenomen. Zowel het onderzoeksdesign, als de vragenlijsten waren grotendeels identiek aan diegene die werden gebruikt bij de vorige editie van het onderzoek in 2009. Dit laat toe om op een methodologisch correcte wijze een vergelijking te maken tussen de situatie in 2009, en die in 2016. Dat is belangrijk omdat het Vlaams onderwijs sinds 2009 diverse initiatieven heeft genomen om burgerschapseducatie meer plaats te geven binnen het curriculum.

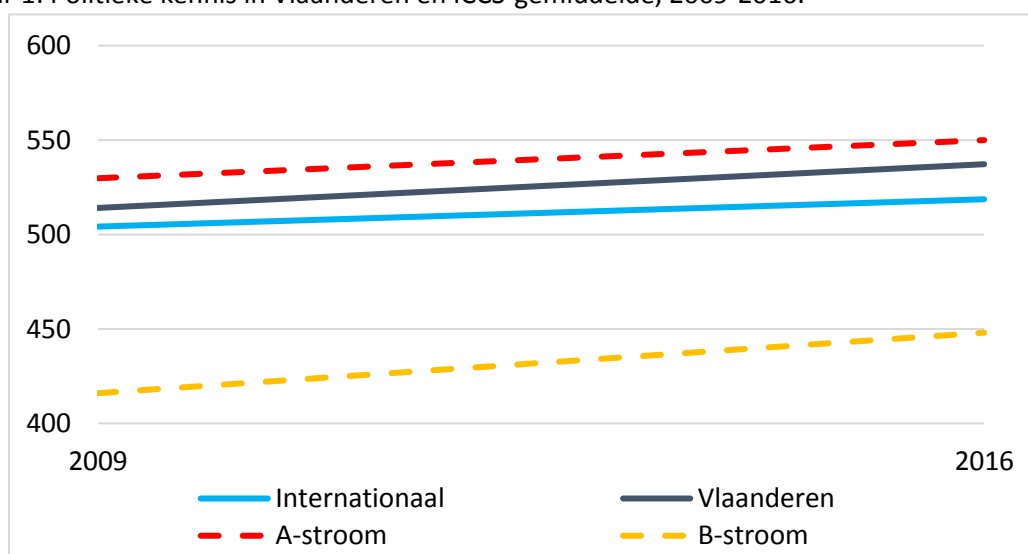
¹. ICCS= International Civic and Citizenship Education Study. ICCS wordt gecoördineerd door de International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA: <http://iccs.iea.nl/>).

Een belangrijk kenmerk van ICCS is dat men een ruime definitie hanteert van burgerzin en burgerschapseducatie. Het onderzoek peilt naar de kennis, de vaardigheden en de attitudes die meer dan ooit noodzakelijk zullen zijn om een volwaardige rol te spelen als burger in een democratische en diverse samenleving. Thema's die aan bod komen zijn onder meer politiek vertrouwen, politieke tolerantie en politiek zelfvertrouwen. Het onderzoek gaat echter ook na in hoeverre leerlingen aandacht hebben voor duurzame ontwikkeling, en in hoeverre scholen hiervoor een goede leeromgeving bieden. Ook het welbevinden op school, en de mogelijkheden om zelf te participeren binnen de school komen aan bod. De basisgedachte van ICCS is dat burgerschapseducatie gericht moet zijn op het stimuleren van een geïnformeerd, doorleefd, actief en betrokken burgerschap. In deze nota overlopen we de belangrijkste resultaten voor Vlaanderen.

In Vlaanderen stijgt het niveau van de politieke kennis

Politieke kennis vormt een belangrijke voorwaarde om een rol als volwaardig burger te kunnen opnemen. Zowel in 2009 als in 2016 werd daarom nagegaan of de leerlingen wel voldoende politieke kennis hebben. Daarbij gaat het zowel om pure feitenkennis, als om de mogelijkheid om informatie over politieke en maatschappelijke gebeurtenissen te verwerken. In vergelijking met 2009 zien we een duidelijke positieve trend: de politieke kennis van de Vlaamse scholieren stijgt (Figuur 1). De Vlaamse jongeren doen het wat dat betreft zelfs iets beter dan de internationale trend. Wat echter meteen opvalt is de zeer grote afstand tussen de leerlingen uit de A-stroom (de algemeen vormende stroom in het 2de jaar secundair onderwijs), en de leerlingen in de B-stroom (die in principe worden voorbereid voor het beroepssecundair onderwijs). Leerlingen uit beide stromen gaan erop vooruit in vergelijking met 2009, maar we zien dat de kloof tussen A- en B-stroom even groot blijft. De ongelijkheid in het Vlaams onderwijs blijft dus bijzonder hardnekkig, en er is wat dat betreft geen enkele wijziging in vergelijking met de situatie in 2009. Het onderscheid tussen A- en B-stroom blijft even sterk, zelfs na controles voor de thuistaal van de leerlingen, of hun sociaal-economische achtergrond.

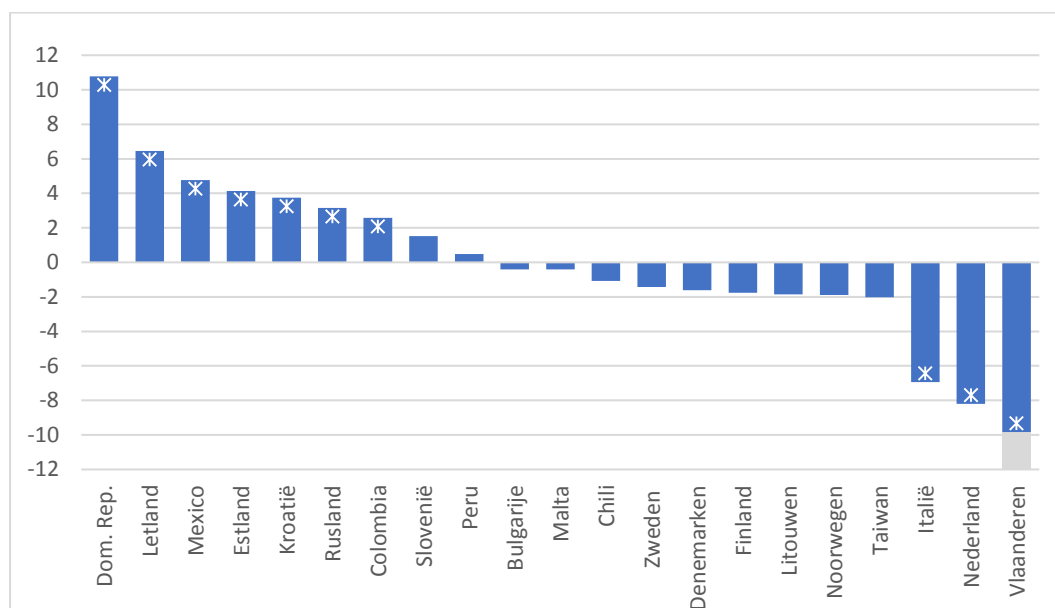
Figuur 1: Politieke kennis in Vlaanderen en ICCS-gemiddelde, 2009-2016.

Slechte scores voor democratische participatie

Het is echter niet voldoende dat jongeren politieke kennis bezitten, we verwachten ook dat burgers op een actieve wijze deelnemen aan het maatschappelijke en politieke leven. Wat die indicatoren betreft, scoort Vlaanderen bijzonder slecht. Dat zien we ten eerste op de school zelf. De Vlaamse jongeren krijgen weinig mogelijkheden om zelf actief deel te nemen aan het bestuur van de school, door bijvoorbeeld leerlingenraden en dergelijke initiatieven. De Vlaamse scholen missen daardoor de mogelijkheid om te functioneren als een oefenplaats voor een actief en geëngageerd burgerschap. Ook de leerkrachten rapporteren overigens dat er in de Vlaamse scholen niet echt een cultuur van betrokkenheid en participatie heerst: nog al te vaak worden de scholen op een top-down manier bestuurd, zonder een betrokkenheid van de gehele schoolgemeenschap. Vlaanderen scoort hier duidelijk onder het internationaal gemiddelde, en voor wat betrokkenheid betreft, is Vlaanderen zelfs de hekkensluiter in de internationale vergelijking (Figuur 2). Als er al initiatieven voor burgerschapseducatie worden genomen in het tweede jaar van het secundair, dan ligt de nadruk daarbij veel minder op betrokkenheid en engagement dan in andere landen.

Figuur 2. Betrokkenheid bij de school, ICCS-2016, antwoorden van de leerkrachten.

Die grote mate van passiviteit wordt nog duidelijker als in het onderzoek gevraagd wordt in hoeverre jongeren van plan zijn om later zelf een actieve rol te spelen. De Vlaamse jongeren zitten daarbij onder het internationaal gemiddelde, en ze vinden het bijvoorbeeld helemaal niet zo belangrijk dat ze later kunnen stemmen. Ook voor wat de meer moderne vormen van engagement betreft, zoals bijvoorbeeld het politiek gebruik van internet, blijft de activiteitsgraad van de Vlaamse scholieren bijzonder laag.

Wat duurzame ontwikkeling en zorg voor het leefmilieu betreft, worden er in veel Vlaamse scholen concrete initiatieven genomen. Ze nemen maatregelen om afval te beperken en verschillende soorten

afval te scheiden. Toch blijkt dat deze initiatieven te weinig verankerd zijn in het schoolbeleid en ze staan vaak los van elkaar. Vlaamse scholen blijven aan de kant staan als het er om gaat een breder beleid inzake duurzame ontwikkeling te ontwikkelen. Een dergelijke fragmentarische aanpak heeft echter weinig invloed op het gedrag van jongeren, zo blijkt uit het onderzoek.

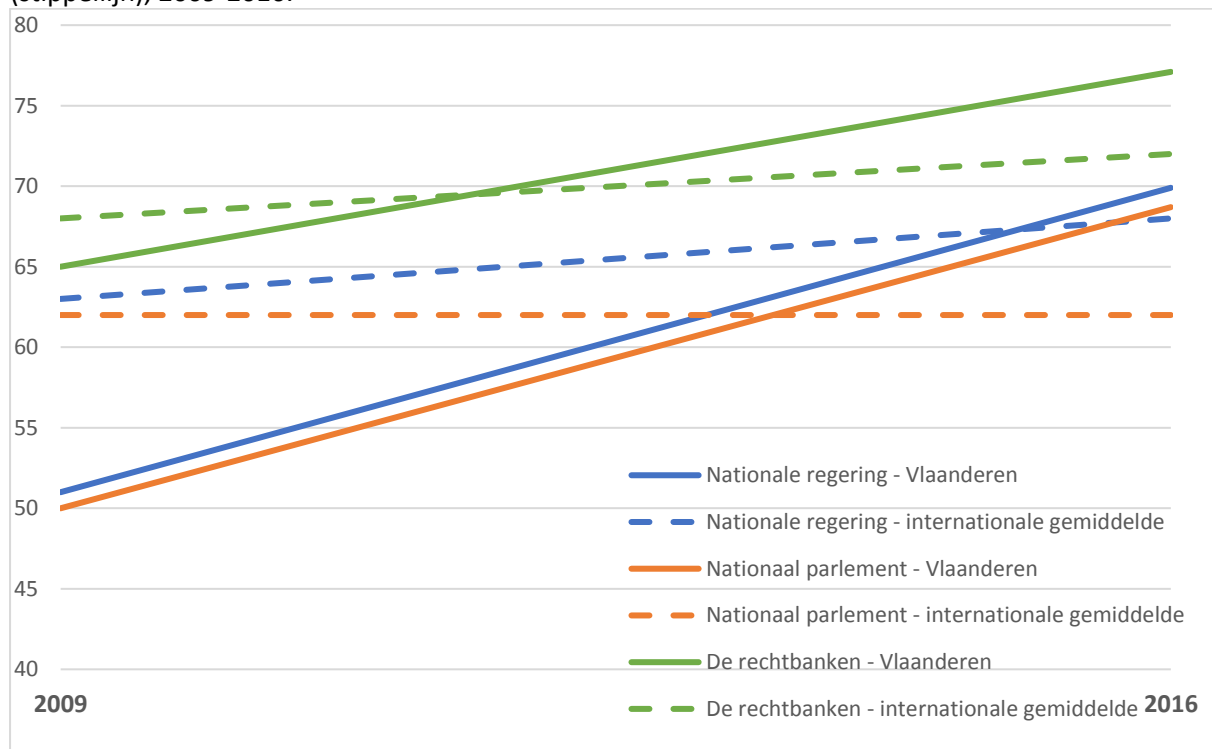
Niet alleen op leerlingenniveau zien we dat de mogelijkheden om te participeren beperkt zijn, ook leraren krijgen weinig kansen om zich bij te scholen op vlak van burgerschapseducatie. Uit de antwoorden van de leerkrachten blijkt dat ze minder mogelijkheden hebben om zich bij te scholen voor burgerschapseducatie dan hun collega's in andere landen. De grootste verschillen situeren zich bij opleidingen over gendergelijkheid, mensenrechten, burgerrechten en duurzame ontwikkeling. De Leuvense onderzoekers besluiten dan ook dat het Vlaams onderwijs hier een kans mist: als het de bedoeling is Vlaamse jongeren voor te bereiden op een actief en geëngageerd burgerschap (zoals de eindtermen dat willen), dan is het noodzakelijk dat de school zelf als een betrokken en democratische gemeenschap functioneert.

Meer politiek vertrouwen en tolerantie dan in 2009

In het ICCS-onderzoek wordt ook uitvoerig gepeild naar de attitudes die belangrijk zijn binnen een democratische samenleving. Dit is vooral voor Vlaanderen belangrijk, omdat de Vlaamse Gemeenschap voor die attitudes zeer slecht scoorde in 2009. De Vlaamse jongeren bleken toen bijzonder weinig vertrouwen te hebben in de politiek, en ze scoorden hoog inzake vooroordelen tegen immigranten. In de media werd Vlaanderen toen afgeschilderd als de 'slechtste leerling van de klas'. De vraag is dan ook hoe de situatie is geëvolueerd sinds 2009.

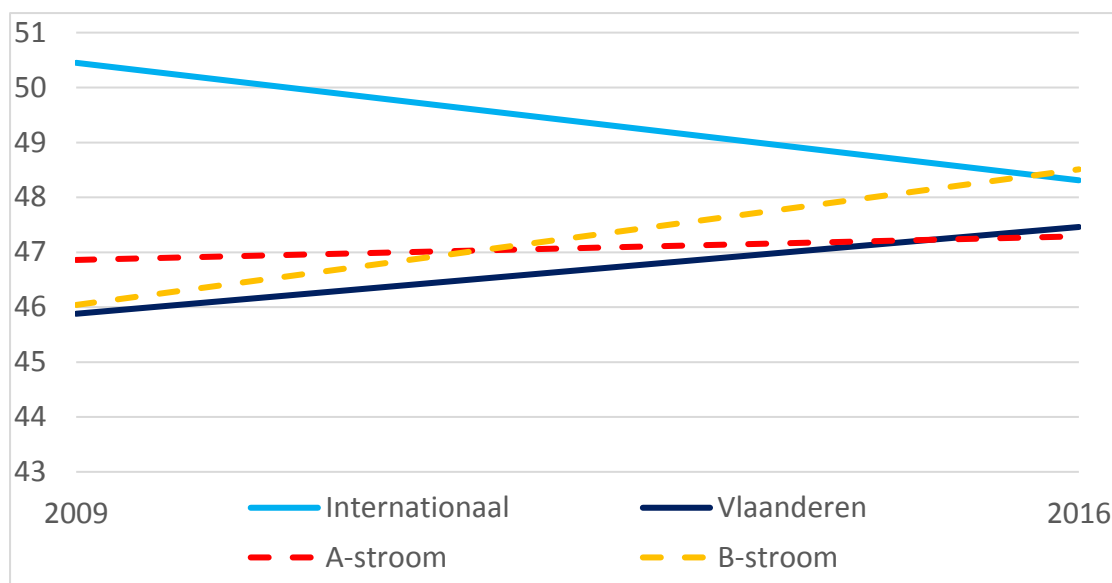
Het politiek vertrouwen ligt duidelijk veel hoger dan in 2009. De Vlaamse leerlingen hebben nu meer vertrouwen in instellingen zoals de regering, het parlement, of de rechtbanken. Het is echter belangrijk hierbij op te merken dat we internationaal, bij alle deelnemende landen, een gelijkaardige trend zien. Figuur 3 toont dat de positieve trend in Vlaanderen veel sterker is dan in de andere landen die zowel in 2009 als in 2016 hebben deelgenomen aan het ICCS-onderzoek. Als we een verklaring willen zoeken voor deze positieve trends, dan moeten we dus een onderscheid maken tussen twee soort evoluties. Ten eerste zijn er de internationale verklaringselementen, die meespelen in alle landen. De economische crisis was bijzonder acuut in 2009, en dat verklaart mede waarom, internationaal gezien, leerlingen op dat ogenblik weinig vertrouwen hadden in het politiek systeem. De situatie wordt nu duidelijk positiever ingeschat. Ten tweede zijn er de specifiek Vlaamse elementen, die verklaren waarom Vlaanderen veel sterker stijgt dan andere landen. Een belangrijk element daarbij is dat België in 2009 nog worstelde met een langdurige politieke crisis, die het vertrouwen in de instellingen ondermijnde, blijkbaar ook bij jongeren. In 2016 is er daarentegen een sterke mate van politieke stabiliteit, wat zich blijkt te vertalen in meer politieke vertrouwen bij de Vlaamse jongeren.

Figuur 3: Politiek vertrouwen in Vlaanderen (volle lijn) en internationaal ICCS-gemiddelde (stippellijn), 2009-2016.

Het is echter ook belangrijk te weten hoe jongeren omgaan met etnische en culturele diversiteit, omdat dit een belangrijke attitude is binnen de toekomstige multiculturele samenleving. In 2009 had Vlaanderen wat dat betreft de slechtste score binnen Europa. De vergelijking laat twee tegengestelde trends zien: in geheel Europa zien we dat de tolerantie ten opzichte van immigranten daalt. We zien met andere woorden dat de houding ten opzichte van immigranten verhardt, allicht mede onder invloed van de mediaberichtgeving over de instroom van vluchtelingen. Vlaanderen, daarentegen, vertoont een omgekeerde trend, en de Vlaamse leerlingen zijn nu toleranter dan in 2009 (Figuur 4). Dit heeft als gevolg dat Vlaanderen niet langer laatste staat in Europa, maar nu een middenpositie bekleedt.

Figuur 4: Tolerantie voor immigranten, Vlaanderen en ICCS-gemiddelde, 2009-2016.

Opvallend hierbij is dat we deze trend zowel binnen de A-stroom als in de B-stroom zien. Gedeeltelijk kan dit verklaard worden door het feit dat het percentage leerlingen met een migratieachtergrond is gestegen in de B-stroom, maar ook bij de leerlingen zonder migratie-achtergrond zien we een gelijkaardige trend.

Vlaanderen wijkt dus af van de internationale trend, en dat betekent dat we van de laatste plaats binnen Europa zijn opgeschoven naar een middenpositie. Vlaanderen blijft nog ver achter ten opzichte van de meest tolerante landen in Europa, die we typisch in Scandinavië terugvinden. Ook op andere terreinen inzake politieke attitudes zien we trouwens dat Vlaanderen nooit echt uitblinkt, maar veeleer een goede middenmoter is geworden in Europa. Of de positieve trends zich verder doorzetten, zal blijken als in 2022 de volgende editie van het ICCS-onderzoek wordt georganiseerd.

Sterke en blijvende ongelijkheid tussen A- en B-stroom

De vergelijking tussen de gegevens uit 2009 en die van 2016 laat zien dat het Vlaams onderwijs relatief meer aandacht besteedt aan burgerschapseducatie, en dat dit ook reeds enige effecten blijkt te hebben. Een constante voor zowat alle indicatoren is echter dat de afstand tussen A- en B-stroom identiek blijft. Het ICCS-onderzoek geeft geen enkele indicatie dat die kloof zou zijn verminderd, integendeel. Voor sommige aspecten lijkt het er zelfs op dat de verschillen nog versterkt worden. Zo gaan leerlingen uit de B-stroom voor hun politieke informatie veel meer geloof hechten aan de sociale media dan leerlingen uit de A-stroom. Gelet op het feit dat elke kwaliteitscontrole ontbreekt bij sociale media, kan dit als een zorgwekkend gegeven worden beschouwd. Ook wanneer we kijken naar de democratische attitudes bij leerlingen uit het zesde jaar secundair onderwijs (het Peilingsonderzoek), dan zien we daar identiek dezelfde kloof, in dit geval tussen het algemeen vormend onderwijs en het beroepsonderwijs. Het feit dat we diezelfde sterke ongelijkheid reeds zien op veertienjarige leeftijd, duidt erop dat het hier om een bijzonder structureel fenomeen gaat, waarbij schoolkenmerken en

gezinsachtergrond elkaar nog versterken. Het feit dat de ongelijkheid onveranderd is sinds 2009, wijst er volgens de onderzoekers op dat het onderwijs nu reeds de sociale kloof in de toekomstige samenleving organiseert.

Nog geen echte verankering van burgerschapseducatie

In het algemeen zien we dus dat Vlaanderen het nu beter doet dan in 2009. Al bij al blijft de vooruitgang echter bescheiden, en Vlaanderen doet het nog altijd veel slechter dan de Europese 'toplanden', die sterk inzetten op burgerschapseducatie. Wat opvalt is dat de school nog altijd niet wordt ervaren als een democratische gemeenschap. Dat is nochtans belangrijk, omdat het wetenschappelijk onderzoek telkens opnieuw aantoonde dat de school een ideale oefenplaats vormt voor democratische gewoonten en attitudes. Hoe wil men dat burgerschapseducatie ook effectief werkt, als de school zelf geen democratische gemeenschap vormt? Wanneer we deze gedachte volgen is het cruciaal om niet alleen naar kennisoverdracht van politieke en sociale onderwerpen te kijken, maar ook naar het democratische klimaat op school. Enkele voorbeelden hiervan zijn de betrokkenheid van leerlingen, leerkrachten en ouders op school, het welbevinden van jongeren op school en concrete engagerende initiatieven op school rond thema's zoals ethisch consumeren. Bij elk van deze punten kunnen we vaststellen dat Vlaanderen het helemaal niet goed doet, en nog een voorbeeld kan nemen aan andere Europese landen die veel beter scoren.

Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar concrete participatiemogelijkheden op school, zagen we al dat Vlaamse jongeren minder kansen krijgen dan gemiddeld: slechts twee van de vierentwintig landen scoren lager dan Vlaanderen. Het meest opvallende verschil zien we in de leerkrachtenvragenlijst en de schoolvragenlijst. In deze vragenlijsten werd gevraagd hoe vaak leerlingen, leraren en ouders betrokken worden bij de regelgeving op school en hoe vaak ouders geïnformeerd worden over wat er gebeurt op school. In deze rapportering zien we dat Vlaanderen het allerlaagst scoort van alle landen. Wanneer we naar echte en diepgaande betrokkenheid kijken, dan zien we dat Vlaamse jongeren erg weinig inspraak krijgen. Het ontbreekt in Vlaanderen met andere woorden aan een verankering van burgerschap in het DNA van de school. Wanneer scholen bestaande initiatieven weten te integreren en wanneer er wordt ingezet op burgerschapseducatie die samen met jongeren en ouders wordt vormgegeven op school, dan kan dit een groot verschil maken voor burgerschapseducatie. Of dit inderdaad zo is, zal moeten blijken bij de volgende editie van het ICCS-onderzoek.

Besluit: vooruitgang maar blijvende ongelijkheid

Sinds 2009 zien we een lichte vooruitgang op enkele vlakken, en het zou verkeerd zijn Vlaanderen nog steeds als de 'slechtste leerling' te bestempelen. Vooral de vooruitgang wat betreft tolerantie bij Vlaamse jongeren is een belangrijke bevinding. Daar waar de lage tolerantie van Vlaamse jongeren in 2009 nog tot grote bezorgdheid leidde, zijn we nu opgeschoven naar een middenpositie in Europa. Er blijft dus nog heel wat groeipotentieel. De tolerantieniveaus van jongeren in Vlaanderen liggen nog

steeds onder het Europese gemiddelde en ook wat betreft het politieke kennisniveau blijven Scandinavische jongeren duidelijk beter scoren.

Een zorgwekkende vaststelling is dat de ongelijkheid bijzonder hardnekkig blijkt. Vooral de ongelijkheid tussen leerlingen uit de A-stroom en leerlingen uit de B-stroom is opvallend. Aanvullend onderzoek van de Vlaamse Peilingen toont bovendien dat de kloof tussen deze leerlingen nog groter is bij een oudere leeftijdsgroep.

Een aandachtspunt voor Vlaamse scholen ligt volgens dit onderzoek bij een ambitieuzere aanpak van burgerschapseducatie op school. De klemtoon mag niet enkel liggen op kennisoverdracht of concrete en eenmalige burgerschapsinitiatieven. Naast deze initiatieven is er ook nood aan een verankering van burgerschap in het DNA van de school. Deze verankering zou zich moeten weerspiegelen in een sterkere betrokkenheid van leerlingen, leerkrachten en ouders bij de school en omgekeerd van de school op de maatschappij. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of Vlaanderen ook in de praktijk die transitie kan maken.

Onderzoek: *ICCS 2016: Rapport Vlaanderen. Een onderzoek naar burgerschapseducatie in Vlaanderen.* Leuven: Centrum voor Politicologie. Downloadbaar op: www.iccs-vlaanderen.be Meer informatie: Centrum voor Politicologie, 0800/ 62.160, gsm: 0473/250900, iccs@kuleuven.be.